

Mátay Mónika (szerk.): Kőszegi történe-
tek. Kőszeg, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2019. 259 p. (Beszélő városok; 1.)

Kihívás elé állítja a történezt, ha kutatásának eredményeit nem csak a szűk szakma, hanem egy szélesebb közönség elé kívánja eljuttatni. A 2019 nyarán megjelent *Kőszegi történetek* című könyv szerzői alapvetően azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy a kutatás során feltárt forrásokat a kőszegi lakosoknak, a Kőszegre utazóknak, a város múltja iránt érdeklődnek tegyék elérhetővé a szaktudományostól kötetlenebb formában. Ha a kezünkbe vesszük a könyvet, azt láthatjuk ugyanis, hogy nincsenek lábjegyzetek a szövegben és a tudományos publikációktól megszokott felépítési formát – historiográfia, források és módszertan bemutatása – is mellőzik a szerzők. Viszont távolról sem beszélhetünk a gyakorta negatív jelzővel ellátott helytörténeti munkáról, hiszen a szerzők alkalmazzák a léptékváltás módszerét, számos történeti problémára reflektálnak, az egyéni sorsok bemutatása során pedig a makrotörténeti események kibontására is kísérletet tesznek.

Öt kutató végezte együtt az alapkutatásokat: Bokányi Péter irodalomtörténész, Mátay Mónika történész, Mizsei Zoltán egyházzenész, Söptei Imre levéltáros-történész és Trádlér Henrietta történész, vagyis interdiszciplináris munkáról van szó. A kutatásokat a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete koordinálta és támogatta.

A könyv bevezető gondolatait Miszlivetz Ferenc intézetigazgató jegyzi: az új sorozatnak azért kell megszólaltatnia a kis- és középvárosokat, mert „*tudatlanságból és hozzáértés híján sokáig elhanyagoltuk őket*”, mert „*nem tudtuk kódolni üzeneteiket*”, s „*vesztítve korábbi vonzerejükből és vitalitásukból stagnálni, kiürülni kezdtek*”, illetve „*veszélybe került mindaz a mély tudás, sűrített történelem, interkulturális örökség, ami alapja lehetne egy sokoldalúbban felfogott, ezért emberségesebb, megértőbb s együttműködőbb világnak.*”¹ A fenti sorokat olvasva felvetődhet a kérdés, hogy egy történeti kutatásnak valóban a kutatógenerációkon számonkért mulasztások enyhítésére, a települések felvirágoztatására, egy jobb világ megteremtésére kell-e irányulnia, és megfelelő tudományos kiindulási pont lehet-e a 24. óra félelmének jegyében végezni a kutatást.

Mátay Mónika bevezető sorai árnyalják a könyv célkitűzését. A történész a vizsgálat kiindulópontját az identitáskeresésre helyezi át: „*Nincs befejezett, lezárt történeti munka. A 21. században, amikor az európai identitás politikai és kulturális kihívásokkal szembesül, a kontinens helyzete gyökeresen megváltozik, a nemzet, régió, etnikum, kisebbség fogalma átalakul, különösen aktuális a múlt újragondolása. Identitásválság idején a helyi identitás felértékelődik, a lokalitás segít az önazonosság megtalálásában, kiváltképp egy olyan gazdag örökséget hordozó helyszínen, mint Kőszeg. Azért született meg ez a könyv, mert kollégáimmal úgy éreztük, hogy a páratlan humán, építészeti, zenei és irodalmi hagyományt meg kell mutatni az olvasóknak, azoknak is, akik nem böngésznek akadémiai szakfolyóiratokat, de kíváncsiak a városra.*”² A kutatók célkitűzése tömören az volt, hogy rekonstruálják és értelmezzék „*a különleges paloták, házak tulajdonosainak, lakóinak egyéni életútját, karrierjét, társadalmi presztízsét, kapcsolatait, gazdasági helyzetét, gondolkodásmódját, értékvilágát. (...) A társadalomtörténet mellett a művészeti, tudományos, irodalmi és zenei hagyaték is a kutatás integráns részét képezte.*”³

A kutatás során alkalmazott módszertanról a szerzők a könyvben nem írtak, de a kutatócsoport által üzemeltetett honlapon részletesen olvashatunk erről: „*Interdiszciplináris megközelítést alkalmazunk, amelybe bevonjuk a társadalom és kultúrtörténeti, történeti antropológiai és szociológiai módszereket. Arra törekszünk, hogy amennyire ezt a fellelhető levéltári források lehetővé teszik, rekonstruáljuk a mindenkori lakók hétköznapi életének egyes mozzanatait, kommunikációs eszköztárakat, életmódjukat. Az egyéni életutak elemzéséhez antropológiai kutatási módszereket alkalmazunk.*”⁴

1 Miszlivetz, 2019. 7. p.

2 Mátay, 2019. 11. p.

3 Mátay, 2019. 12. p.

4 <http://szimbiozis.com/2019/04/17/beszelo-hazak/> utolsó elérés: 2020.01.24.

A történeti munkáktól megszokott problémacentrikus kutatás helyett *A Kőszegi történetek* esetében tehát inkább egyfajta „akció-történetírásról” van szó: a múlt feltárásán keresztül a szerzők hozzá akarnak járulni a kulturális örökség fenntartásához és megszólaltatásához, illetve az adott közösség identitáskeresésének folyamatában is támpontot nyújtanának. Emellett pedig a honlapon azt ígérik, hogy a feltárt forrásokat rövidesen a történészek számára is hozzáférhetővé teszik: „*olyan társadalomtörténeti adatbázist hozunk létre történészek és szociológusok számára, amelyen a helyi társadalomról eddig nem állt rendelkezésre. (...) A munka során olyan adatbázist építünk, amely a tér lakóira vonatkozó, a helytörténeti irodalomból és a levéltári dokumentumokból nyert információkat tartalmazza. Az adatbázis részei térképek, táblázatok, metszetek és fotók.*”⁵

Vizsgáljuk meg ezek után a könyv műfaját. A cím sejteti egyrészt, hogy a könyv elbeszélések sorából épül fel, másrészt a hagyományos helytörténeti munkákra is utal, ám az azoktól való elhatárolódást is kifejezi. A kutatók ugyanis nem Kőszeg történetét írták meg, hanem kőszegi történeteken keresztül, pontszerűen irányítják rá a figyelmet a város múltjának egy-egy részletére. Az egyes tematikus fejezetekben tehát Kőszegen született személyek sorsát, hosszabb-rövidebb ideig Kőszegen lakott egyének életútját, a városban zajlott különleges eseményeket mutatnak be a szerzők. Az egyes történeteket pedig részben a felvetett témák, részben az emlékezhelyekként is funkcionáló kőszegi házak hívják elő. Pontos műfaji meghatározást tehát nehéz adni, a történettudomány módszertani újításait felhasználva, a mikroléptéken mozogva, a városlakókat a középpontba állítva a helytörténet, a kultúrtörténet és a várostörténet egyfajta elegyét alkotják meg a szerzők a városmonográfiában.

A kötet szerkezetileg hat fejezetre tagolódik; az egyes fejezeteket rövid bevezetők előzik meg. Bár találhatóbb előzetesként tekinteni rájuk: apró részleteket villantanak fel az alfejezetekből, mely részletek viszont önmagukban nem mindig értelmezhetőek. A fejezetek alfejezetekre bomlanak, szám szerint 29 alfejezetből áll a könyv.

Az egyes fejezeteket alkotó alfejezetek sem időben, sem a megszólított szereplőket tekintve nem kapcsolódnak, általában csak a központi téma – pl.: vallás, határ, oktatás – fűzi össze őket. Egy szélesebb közönségnek szánt könyv esetén ezt jó megoldásnak tartom, hiszen így jól kidomborodik a kőszegi élet színessége, a városlakók sokfélesége. A kötet írásainak zöme 18–20. század közötti eseteket dolgoz fel, de olvashatunk a 17. századi kőszegi rekatolizációról, a kőszegi határt feldolgozó alfejezet pedig a 12. századtól szemléli a határ használatával kapcsolatos forrásokat.

Vegyük most sorra, milyen témákat érint a könyv és hogyan vizsgálják az egyes eseteket a kutatók. A kötet, mint említettem, hat fejezetre oszlik, a fejezetcímek azonban csak utalnak a feldolgozott tematikára: I. Határesetek, II. Érkezők és távozók, III. Különcök, IV. Utak Istenhez, V. Iskolaváros, VI. Kiválók. Az alfejezetek címei, akárcsak a fejezetcímek, figyelemfelkeltőek, de csak sejtetik a tárgyalta eseteket. Bár az alfejezetek esetében jó elgondolás volt figyelemfelkeltő, olykor meghökkentő címeket adni, a fejezetcímeket viszont érdemes lett volna pontosítani, hogy a tartalomjegyzékből egyértelműbbé váljon, milyen témákról olvashat az érdeklődő.

Az első fejezet Kőszeg határvárosként betöltött szerepét és funkcióját mutatja be. Az első alfejezetben az Ottlik-életmű meghatározó alkotásáról, az Iskola a határon című regény helyszínéről olvashatunk, a 19–20. század folyamán többször átnevezett „katonaiskoláról”. A városhatár-országhatár című fejezet már évszázados keretek között elemzi a város településhálózatban elfoglalt helyzetét. Az első fejezet utolsó alfejezetében a szerzők a városi turizmus 19. század végi kibontakozását veszik górcső alá, elemzik a város gazdasági helyzetét és érintik a természetjárás európai kultúrtörténetét.

A második fejezetben olyan eseményekről olvashatunk, amikor a kisvárosba hírességek, uralkodók látogattak, vagyis ezeken az alkalmakon a város lakói erőn felül törekedtek a város lehetőségeinek kedvező színben való feltüntetésére. Bár a történeteket olvasva kiderül, hogy a Kőszegre látogatók számára ezek az utazások nem számítottak kiemelkedő eseménynek, magának a kőszegi lakosságnak ezek az alkalmak „*a kollektív tudat és emlékezet kiemelt pontjait jelentették.*”⁶

5 <http://talkinghouseurope.com/rolunk/> utolsó elérés: 2020.01.24.

6 Sz. n., 2019. 38. p.

A harmadik fejezetben olvashatunk Tatay Sándor író Kőszegen működtetett sikeres „grafológus” műhelyéről; Sigray Jakab grófról, aki inkább csak véletlenül, mint elszántságból csatlakozott a Reformátorok Társaságához; Mary Allison-Walters angol kémmőről, aki a férje után maradt kőszegi örökségéhez ragaszkodva esett a szovjetek fogságába; Hajek Sári színházi rendezőről, aki amerikai propagandakörúton népszerűsítette a magyar kultúrát, később pedig egy kanadai–francia kémmővel került kapcsolatba; gróf Erdődy Tamás kamarás és szárnysegédéről, aki Kőszegen a tűzoltó csapatok tevékenységét irányította; a kőszegi magisztrátus két tagjáról, akiket házasságtörés vétségével vádoltak; végül pedig báró tsoóri Mecséry Dániel katonai pályafutását ismerhetjük meg.

A negyedik fejezet első alfejezetében a szerzők Székely László apátplébános életrajzát és kőszegi működését mutatják be. Vele kapcsolatban állt Linksz Izsák rabbi, akinek az életét és tágabban a kőszegi zsidóság 20. századi sorsát a következő alfejezetből ismerhetjük meg. A könyv legtalányosabb alcíme alatt (Szögletes disznó a kottatárban) a kőszegi karnagyok működéséről olvashatunk. Emellett pedig két kőszegi műemlék, a Jézus Szíve-templom és a Szentháromság-szobor létrejöttének története is feldolgozásra került. A fejezet a kőszegi evangélikus közösség 17. századi történetét vizsgáló alfejezettel zárul: a jelzett időszakban a helyi evangélikus és katolikus közösség között szinte állandóak voltak a konfliktusok, végül pedig az érsek katonai erővel szerezte vissza a kőszegi katolikusok számára a templomot.

Az ötödik fejezetben megismerkedhetünk a kőszegi gimnáziumnak a költészet terén is jeleskedő, a nyelvújításban résztvevő tanáraival, diákjaival; olvashatunk továbbá az ország első árvaházáról, mely Kőszegen jött létre és az árvák oktatásában is jelentős szerepet töltött be; Kodály Zoltán kőszegi látogatásáról, mely alkalom a szerző szerint a kodályi zenepedagógia ihletője volt; Horváth László francia–latin szakos tanárról, aki „magas szintű tárgyi tudásával”, „kötünő pedagógiai érzékével” tűnt ki kollégái közül.

Az utolsó fejezet a „Kiválók” címet kapta, ugyanakkor a szerzők is megjegyzik, hogy ennél a résznél volt a legnehezebb eldönteni, kiket soroljanak a kiválók közé, ilyen szempontból talán nem ez a cím volt a legjobb választás. Itt írnak Festetics Imréről, akire a genetika feltalálójaként tekinthetünk; Chernel István ormitológusról mint lokálpatriótáról és a sielés hazai meghonosítójáról olvashatunk; megismerhetjük a Kőszegen nehezen meggyökeresedő zsidó Schey család tagjainak üzletei sikereit is; emellett pedig Kristóf Ágota munkásságáról és Görög Sándor iskolai éveiről is olvashatunk, akinek zsidó származású gyermekként a verbita Misszióházban sikerült elkerülnie a vagonírozást. Ugyancsak ebben a fejezetben kap helyet a kőszegi 11. órai harangozás története, ez az alfejezet viszont aligha illeszkedik a híres kőszegieket tárgyaló fejezetbe.

A fejezetek után forrás- és irodalomjegyzék tájékoztat a felhasznált és feltárt iratok, szakirodalom köréről az egyes alfejezetek sorrendjében. A levéltári források – Kőszeg Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Kőszegi Járásbíróság iratai, Kőszeg Város Számvevőségének iratai, Kőszeg Város Adóhivatalának iratai, törvénykezési jegyzőkönyvek, tanácsülési jegyzőkönyvek, oktatási intézmények iratai, egyes családok iratai – mellett önéletrájakat, sajtóanyagokat is áttekintettek a szerzők. Az utolsó lapokon név- és tárgymutató áll. Összegzés nem készült a könyvhöz, néhány lezáró gondolatot talán érdemes lett volna az utolsó fejezet után beilleszteni.

Mint említettem, egy–egy alfejezetnek máshol kellett volna helyet szorítani, esetleg új fejezetet nyitni a kevésbé illeszkedő részeknek. A kőszegi karnagyokról szóló alfejezet, a Kodály és Liszt látogatásáról, illetve a harangozásról szóló részek nem illelnek az adott fejezetbe, ezek megkívántak volna egy a kőszegi zenei életéről szóló fejezetet. Az Érkezők és távozók című fejezet is inkább Ferenc József személyéhez kötődik, hiszen két alfejezet is az uralkodó kőszegi látogatásaihoz kapcsolódik.

Az egyes alfejezetek szerkezete némiképp eltérő, míg például az árvákról szóló fejezetben alaposan kibontja az árvaellátás kultúrtörténetét Mátay Mónika mielőtt a kőszegi árvaház történetére térne át, addig a Liszt Ferencről szóló alfejezetben inkább csak a kőszegi koncertet, Liszt Magyarországhoz való kapcsolódását ismerhetjük meg, de arról nem értesülünk, hogy kik alkották a kőszegi közönséget, vagy épp kiknek volt lehetősége a korszakban a hangszerszeres zenetanulásra. Elmaradt az alfejezetek ilyen szempontok szerinti egységesítése.

A karnagyokról és a kőszegi harangozásról szóló alfejezetek célját jobb lett volna pontosítani, mert az olvasónak könnyen olyan érzése támad, hogy Mizsei Zoltán túl sok a kiinduló tematikához köthető témát akart megragadni, ami töredékessé teszi az alfejezeteket. A „szögletes disznóról” szóló fejezetben domborodik ki ez leginkább, hiszen egy, a kottatárban talált rajz révén akarta a szerző összekötni a karnagyok működését a második világháború eseményeivel, ami ebben az alfejezetben, úgy vélem, nem volt teljesen indokolt. A rajz szimbolikus értelmezése és a második világháborúval való egyértelmű összekapcsolása sem volt szerencsés választás, ugyanis annak ellenére, hogy a gyermekrajz valóban a második világháború idején készült, nem biztos, hogy azért került megőrzésre, mert a karnagy különleges szerepet szánt neki, vagy tényleg a háború metaforáját akarta megrajzolni benne a kisiskolás Gábor Tivadar.

Amint láthatunk, az egyes alfejezetek főszereplői többségében kőszegi kötődésű személyek: tudósok, írók, katonák, zenészek, egyházi személyek, uralkodók, kémek. A város és épületei – mint a történelem helyszíne – minden alfejezetben egyszerre passzív háttérként és az eseményeket alakító szereplőként is jelen vannak. A könyvben bemutatott személyeket, eseményeket illetően egyetlen hiánya támadhat az olvasónak: csak a kőszegi harangokról szólva tesznek említést Kőszeg 1532. évi ostromáról, pedig Jurisics Miklósnak és a kőszegi ostromnak is igazán szentelhetek volna egy alfejezetet, hiszen a Kőszeget behatóan nem ismerő közönségnek ez az egyetlen jól ismert, a kisvárosához köthető név és esemény.

Mint említettem, számos életrajz került be a kötetbe, ugyanakkor az életrajzok jelentős része túlmutat önmagán. Linksz Izsákról olvasva beleláthatunk a 20. század elején a legtöbb zsidó közösséget érintő problémába (a zsidó hagyományokat elhagyó utódok, a cionizmushoz való viszonyulás, a zsidóüldözésre adott válaszok és annak következményei). Hajek Sári pályája a női emancipáció kezdeteire világít rá. Kristóf Ágota élete az 1956-os emigránsok megpróbáltatásait, a hazájukat elhagyók nehézségeit illusztrálja. A Schey családról pedig így ír Mátay Mónika és Söptei Imre: *„Ha a vidéki zsidóság a fővárosiak mellett a történeti érdeklődés középpontjában állna, a Scheyekről már minden bizonnyal vaskos monográfia készült volna. Karriertörténetük tökéletesen illeszkedik a Bácskai Vera által rajzolt pesti üzleti portréba, ahol a hosszú életű, több generáción át sikeres, határozott gazdasági stratégiát képviselő vállalkozók több lábon állnak, új tervekkel lépnek fel, s ha kell, gyorsan változtatnak.”*⁷

Az önéletrázókból és naplókából beillesztett részletek mind terjedelmüket, mind az idézet tartalmát tekintve általában megfelelően lettek kiválasztva és elhelyezve a szövegben, így a személyes történelem átélését segítik. Számos alfejezetekben láthatunk emellett az adott témakörhöz kapcsolódó rajzokat, fényképeket, képeslapokat.

Bár a szerzők megfelelő forráskritikával kezelik az egyes eseteket, a Piacéri titkolt szerelmek című alfejezetben a Fournierről és állítólagos törvénytelen fiáról szóló részben érdemes lett volna elhatárolódní az óvatos véleményalkotástól is. Söptei Imre szerint a tanúkihallgatások egybehangzóan állítják, hogy Salamon Sámuelné Stettner Erzsébet Mátyás nevű fia nem második férjének a gyermeke, hanem szeretője, Johannes Fournier ejtette teherbe az asszonyt. Ezek alapján Söptei így zárja az eset tárgyalását: *„Nem tudták végigvinni az eljárást, ítélet sem született. Ha valamilyen vádat összeállítottak és felterjesztették, azt a legfelsőbb helyen hátráltatták, ha kellett, maga az uralkodó utasította vissza. Így, bár kétségeink alig lehetnek az ügyvel kapcsolatban, a fejezetekben használt kérdőjel jogos.”*⁸ Annak ellenére, hogy alapvetően egy szélesebb közönségnek szánták a szerzők a könyvet, épp az ilyen eseteknél lett volna lehetőség arra, hogy kibontsa a kutató, miért nehéz az ehhez hasonló típusú forrásokat felhasználni, értelmezni. Vagyis itt a gyermek származásának taglalása helyett arra kellett volna helyezni a hangsúlyt, hogy milyen motivációk állnak egy-egy tanúvallomás megszületése mögött, miért nem hallgathatta ki a városi bíróság a nemeseket, mennyire szokatlan helyzet egy szolgáló életében, mikor a bíróság előtt kell megnyilvánulnia. Ugyanitt a magzatelhajtás témakörét is célszerű lett volna alaposabban kifejteni, kultúrtörténeti megközelítéssel beágyazni, hiszen a korszak velejárója volt ez a gyakorlat, amely mind a nő, mind a magzat életére kifejezetten veszélyes volt, és akár mindkettőjük esetében halált vagy maradandó károsodást okozhatott.

7 Mátay – Söptei, 219. 208–209. p.

8 Söptei I. 2019. 96.

A kutatás eredményeiről egy honlapon (<http://talkinghouseseurope.com>) is tájékozódhatunk, olvashatunk. Noha, a könyvben nincs említés a weboldal létezéséről, az érdeklődőknek érdemes a világhálón elérhető adatok közt is keresnie, ha még teljesebb képet szeretnének kapni a város múltjáról, hiszen számos további a kutatáshoz kapcsolódó anyagot találhatnak az oldalon. A honlapon egy térképről érhetjük el a kutatás tárgyát képező házakat, így ezeket a településen is el tudjuk helyezni. A térképnek nyomtatott változata sajnos nem készült, az említett házak térképen való megjelenítése tehát hiányzik a könyvből. Emiatt az olvasó a makrotörténeti eseményeket kibontó fejezetekből nem érzi, hogy Kőszegen valójában néhány utcához kötődött a szereplők élete, annak ellenére, hogy később akár másik kontinensen is megfordulhattak. Térkép híján a „les points de mémoire” (emlékezhelyek) alkalmazásának módszere sem válik világossá az olvasó előtt. A weboldalon viszont jól látszik, hogy milyen sokféle történetet és eseményt sűrít egy-egy ház, néhány kattintással előhívhatóak a házról a kapcsolódó fényképek, a ház tulajdonosaira is külön linkek mutatnak, a könyvben csak röviden idézett naplóbejegyzések teljes terjedelmükben olvashatóak, továbbá kapcsolódó előadásokat is megnézhet az érdeklődő. A honlapon a jövőben érdemes volna egy olyan táblát is készíteni, ahol az olvasó az egyes szereplők közti kapcsolatokat vizuálisan is áttekintheti, hiszen végigolvasva a könyvet, láthatjuk, hogy nem csak a város, a házak, de gyakorta rokoni, baráti szálak, egy-egy városi esemény is összekötötte a könyv szereplőit. Esetleg erre is érdemes lett volna reflektálni, hogy kik alkották azt a szűkebb csoportot a városlakók között, akik fontos szerepet tölthettek be a város életében vagy kiemelkedő sikereket értek el pályafutásuk során.

Úgy gondolom, a kitűzött célt, hogy a kulturális örökséget komplex módon kell bemutatni, illetve, hogy a város múltját a Kőszeg iránt érdeklődő turistáknak, a helyi lakosoknak is elérhetővé kell tenni, megfelelően teljesítették a szerzők. Annak ellenére, hogy nem a szűk szakmának íródott a könyv, a kutatók éltek a léptékváltás módszertanával, emellett az egyéni sorsokon keresztül is társadalmi csoportok helyzetét igyekeztek megvilágítani. Amennyiben a sorozat következő kötetében még inkább törekszenek a szerzők arra, hogy az egyes fejezetekben szervesen kapcsolódó írások kapjanak helyet, az egyes alfejezetekben pedig egyenlő mértékben jelenjenek meg kultúrtörténeti bevezető vagy összegző gondolatok, úgy bizonyára egy olyan igényes, érdekes, a nagyközönségnek szóló városmonográfia-sorozatot sikerül a kutatóknak létrehozniuk, amelynek valóban sikerül megszólaltatnia a kevésbé ismert múltú kis- és középvárosokat.

Kovács Evelin